

Om ”menniskior som af sathan och sin onda begiärelse låter förföra sigh”

P.O. TRÄSKMAN

Under två sekel var det centrala lagverket i Sverige och i Finland 1734 års lag. Av lagens nio balkar är förmodligen Missgärningsbalken (MB) och Straffbalken de som utgående från dagens värderingar ter sig mest främmande. Lagens straff tycks ofta vara mycket stränga, upprörande grymma och ibland också socialt starkt diskriminerande.

Denna stränghet gällde också för de straff som utsattes för de former av sexuellt beteende som kriminaliserades i lagen. Av de ursprungligen 68 brott i Missgärningsbalken för vilka dödsstraff var utsatt var fyra sexualbrott (tidelag, våldtäkt, tvefalt hor och blodskam).¹ Dödsstraff var därtill utsatt för några andra brott som stod sexualbrotten nära, såsom för tvegifte och barnamord.²

Missgärningsbalkens stränga bedömning av sexualbrotten kan till stor del förklaras av den centrala betydelse äktenskapet hade som samhällelig institution och av den fullständiga identifiering man gjorde (eller åtminstone ville göra) av sexualitet med den äktenskapliga plikten att avla barn. Det mycket stora värde som tillmättes det livslånga barnalstrande äktenskapet förklarades visserligen för olika samhällsgruppers del med olika skäl. För adeln var äktenskapet framför allt ett medel att bibehålla och öka egendom och makt inom ätten. För borgerskapet var det åter ett medel att inom släkten bibehålla förmögenhet och kunnande, medan det för bönderna innebar möjlig-

¹ MB 10 Cap. 1 §, 22 Cap. 1 §, 56 Cap. 1 §, 2 §, 3 § och 4 §.

² MB 9 Cap. 1 §, MB 16 Cap. 1 §, 3 § och 5 §.

X. Cap. Om tidelag.

I. §.

Swar som hafwer tidelag med få, eller andra ofsiåliga diur; then skal halshuggas, och i båle brännas, warde ock samma diur tillika dödadt och brändt.

2. §. Du kan någor ej bindas til sielfwa gierningen; men finnes hafwa haft fullt uppsåt, och warit beredd en sådan straggelse at fullborda: tå skal han arbeta i halsjärn halft åhr eller mera, efter sakens omständigheter.

heter att slå vakt om den egna jorden. För de obesuttna var äktenskapet en möjlig utväg att överleva: två människor kunde kanske klara sig i ett läge där en inte gjorde det och i bästa fall kunde barnen ge en viss social trygghet för ålderdomen.

Att äktenskapet var en av samhällets hörnstenar framgår klart av Giftermålsbalken (GB) i 1734 års lag. Balkens centrala betydelse understryks av att den i lagen intagits som dess första balk. I balken angavs tydligt vad som var idealmodellen för samlevnaden mellan vuxen man och vuxen kvinna. De skulle efter behörigt avtal först ingå trolovning med varandra och därefter genom kyrklig vigsel sluta ett kristet, livslångt äktenskap. Då ett av äktenskapens centrala syften var att avla barn innebar vigseln också den sociala skyldigheten att

göra det.³ Lagen byggde således på det som kallats den absoluta sexualmoralen: könsumgängets enda avsikt var att alstra barn och det enda könsumgänge som kunde tillåtas var det som skedde mellan äkta makar.

Det är inte riktigt att påstå att denna ordning primärt gav uttryck för sexualfientlighet. Den var snarare följden av en pragmatisk uppfattning om hur människornas sexuella behov skulle utnyttjas optimalt inom det ordnade samhället. Syftet med bestämmelserna var inte generellt sett att säkra sexuell återhållsamhet (ett syfte som skulle ha varit både orealistiskt och som därtill hade stått i strid med de politiska strävandena vid denna tid som avsåg att öka befolkningen/arbetskraften),⁴ utan att begränsa sexualiteten till de fall då följden av könsumgänget, ett barn, kunde upptas i samhället.

Den tillåtna sexualiteten begränsades därför till den mellan man och kvinna som levde i äktenskap, eller som åtminstone senare kunde förenas i äktenskap.⁵ Genom att förbjuda all sexualitet utanför äktenskapet skapades också en stark motivation för människor i könsaktiv ålder att ingå äktenskap.⁶ Om alla sexuella handlingar utom normalt könsumgänge mellan gift man och hans hustru var belagt med stränga straff kunde man med säkerhet driva också sådana människor till äktenskap som annars hade nöjt sig med tillfälliga sexuella förbindelser som ogifta. Ett ytterligare styrmedel var den möjlighet som GB öppnade att genom dom tvinga ogift man som haft samlag med ogift kvinna att acceptera kvinnan som sin hustru (GB 3:9 och GB 3:9). En av lagens sanktioner mot alltför tidigt sexuellt umgänge saknade alltså straffkaraktär. Samhällets reaktion bestod ju helt enkelt i att förmä parterna att inför myndigheterna befästa sitt förhållande.

Hur heltäckande var då Missgärningsbalkens kriminaliseringar av sådana sexuella handlingar som inte bestod i samlag mellan gift man

³ Matthias Calonius, *Sivüilioikeuden luennot. Wilhelm Chydeniuksen ja Väinö Nordströmin julkaisemasta latinankielisestä painoksesta suomentanut Edwin Linkomies*, Helsinki, Porvoo 1946, s. 177.

⁴ Heikki Ylikangas, *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*, Porvoo, Helsinki, Juva 1986, s. 81–87.

⁵ GB 5 Cap. 1 §.

⁶ "Kaikki lihallinen yhteys kummankin sukupuolen välillä on näet kielletty kirkollisella vihkimisestä vahvistetun avioliiton ulkopuolella." Calonius, 159.

och hans hustru? Fanns det överhuvudtaget någon möjlighet t.ex. för en ogift man eller kvinna att utan risk för bestraffning ge konkret utlopp för sin sexualitet?

Missgärningsbalkens straffbud omfattade alla utomäktenskapliga heterosexuella handlingar t.o.m. samlag mellan ogift man och ogift kvinna. Detta brott, d.v.s. lönskaläge (MB 53 Cap.), hörde dock till dem som bedömdes vara så lindriga att de kunde sonas med böter. Att straffet för enkelt samlag mellan ogift man och ogift kvinna var så mildt, kan förklaras med att samlaget skett mellan personer som i princip kunde gifta sig med varandra.

De strängaste straffen för heterosexuella handlingar var utsatta för sådana brott som bestod i könsumgänge mellan parter som inte kunde förenas i äktenskap. Dödsstraff var utsatt för könsumgänge mellan personer som på grund av släktskap eller svågerlag inte tilläts ingå äktenskap med varandra, alltså för blodskam (MB 59 Cap. jfr 58 Cap.). Samma straff var också utsatt för samlag mellan man och kvinna som bägge tidigare var gifta med annan person, d.v.s. för tvefalt hor (MB 56 Cap.). För "enfalt hor", alltså samlag mellan gift man och ogift kvinna eller ogift man och gift kvinna, var dödsstraff utsatt som straff endast för den gifta parten och endast om han/hon redan tre gånger tidigare fällts för samma brott (MB 55 Cap. 3 §). Dödsstraff var därtill det straff som stadgades för samlag med flicka som ännu var helt omogen för äktenskap, d.v.s. som var under tolv år, samt för fullbordad våldtäkt (MB 22 Cap.).

Förutom dessa heterosexuella handlingar kriminaliserades i 1734 års Missgärningsbalk bara en sexuell handling, nämligen tidelag (MB 10 Cap.). I balken ingick däremot inte något straffbud som explicit skulle ha gällt autosexuellt eller homosexuellt handlande.

Denna "brist" i lagen förefaller förvånande. Då sexuell umgänge mellan människa och djur kriminaliserats förefaller det vara underligt att inte åtminstone vissa homosexuella handlingar kriminaliserats. En konsekvent tillämpning av den absoluta sexualmoralen förefaller förutsätta detta. Också kyrkans ståndpunkt borde ha förutsatt detta. I Bibeln fördöms ju sexuell umgänge mellan två människor av samma kön ofta i samma sammanhang som sexuell umgänge med djur (t.ex.

Tredje Moseboken 18:22 och 18:23, Tredje Moseboken 20:13 och 20:15 samt Romarbrevet 1:26–27).

Bristen på en uttrycklig kriminalisering av homosexualitet i Missgärningsbalken accentueras ytterligare av att lagens bestämmelser om tidelag helt klart visar hur "vederstyggligt" man ansåg att detta brott mot naturen var. Lagen innehöll två stadganden om brottet. Det första gällde fullbordat tidelag, d.v.s. sådant som lett till ejakulation ("emissio carnis").⁷ Det enda möjliga straffet för fullbordat tidelag var dödsstraff. Både människan och djuret skulle dödas och därefter brännas på bål (MB 10:1).

Det andra stadgandet gällde person som inte kunde "bindas til siflva gierningen" men som dock befanns ha haft "fullt uppsåt, och varit beredd en sådan styggelse att fullborda". Stadgandet, som rätts-historiskt är intressant både därför att det kriminaliserar brottsförsök och därför att det förutsätter fullt uppsåt, kan åtminstone till en del förklaras genom de svårigheter som med säkerhet ofta fanns att leda i bevis att tidelaget fullbordats.

Beviset för sexualbrott bestod ofta i det faktum att kvinnan blev gravid. Vid tidelag var detta (trots att man trodde motsatsen) inte möjligt. Möjligheterna att bevisa tidelag var ju också annars mindre än möjligheterna att bevisa andra sexualbrott, då offrets (alltså djurets) erkännande ej kunde användas som bevis. Detta gjorde att man måste nöja sig med den bevisning som bestod i gärningsmannens erkännande kombinerad med möjliga andra bevis (helst vittnesbevis).⁸ Straffet för tidelagsförsök var märkbart lindrigare än för fullbordat tidelag, men dock minst halvt års straffarbete i halsjárn (MB 10:2).

⁷ Hur stadgandet till denna del tolkades ifråga om kvinna är för mig obekant. I vissa källor uppges visserligen att man antog att också kvinnans ovarier producerade något som hade likhet med mannens sädesvätska ("a derisory quantity of sluggish seminal fluid", Reay Tannahill, *Sex in history*, London 1984, s. 344). Att också kvinnor bestraffades i det svenska riket för tidelag framgår ur förarbetena till 1734 års lag. Wilhelm Sjögren, *Förfarbetena till Sveriges Rikes lag 1686–1711. I Lagkommissionens protokoll 1686–1693*, Uppsala 1900, s. 459.

⁸ Rudolf Quanter, *Die Sittlichkeitsverbrechen im Laufe der Jahrhunderte und ihre strafrechtliche Beurteilung*. Achte vermehrte und vollständig umarbeitete Auflage, Berlin 1925, s. 291. För att få gärningsmannen att erkänna användes i Sverige-Finland också tortyr. Jan Eric Almqvist, *Tidelagsbrottet. En straff-historisk studie*, Uppsala 1926, s. 24–25.

Missgärningsbalkens kriminalisering av tidelag och det stränga straffhot som utsattes för brottet ligger mycket väl i linje med den häftiga kamp som särskilt kyrkan allt sedan 700-talet hade fört för att utplåna denna – som det hette – avskyvärda synd.⁹ Av de tre sexuella laster (d.v.s. onani, "sexualvidrig" tillfredsställelse och sodomi) som kyrkan bekämpade ansågs just tidelaget vara den allra värsta. Betecknande är att tidelag under 1500- och 1600-talet alltid kategoriserades som ett "crimen gravissimum", d.v.s. ett brott för vilket det enda möjliga straffet var dödsstraff verkställt genom brännande på bål. De andra grova sexualbrotten bedömdes däremot som "crimen gravius", varvid också avrättning genom halshuggning kunde komma i fråga.¹⁰

Denna stränga bedömning av tidelag hade sin grund i den rädsla som man hyste för de [miss]foster som man fruktade att könsumgänge mellan människa och djur kunde ge upphov till.¹¹ Med full säkerhet trodde man sig känna till flera fall då sådant könsumgänge verkligen hade lett till livsdugliga foster. I litteraturen relaterades flera fall då kvinnor hade blivit gravida av björnar och hundar. Det historiskt mest bekanta fostret av en sådan graviditet uppgavs hunnen Attila vara (han sades vara son till en hund och en kvinna). Det berättades också att en ko år 1685 i Lyon födde två pojkbarn som var så väl utvecklade och så människolika att en präst ansåg sig kunna döpa dem. Pojkarna antogs ha en man och inte en tjur som far.¹²

Fruktan för att könsumgänge mellan människa och djur skulle leda till ett foster, ett människodjur, förklarar också varför kyrkan ansåg tidelag vara så farligt. Den etablerade ordningen förutsatte ju att det fanns en tydlig och klar skillnad mellan människa (som hade själ) och djur (som saknade själ). Ett "människodjur" hade helt rubbat denna etablerade ordning.¹³

Tron på att det var möjligt att könsumgänge mellan människa och djur ledde till graviditet och levande foster berodde på att man inte

⁹ Almqvist, s. 6–7.

¹⁰ Quanter, s. 289.

¹¹ Felix Halle, *Geschlechtsleben und Strafrecht*, Berlin 1931, s. 60.

¹² Quanter, s. 305–306.

¹³ Jonas Lilieqvist, *Tidelagstabuet i 1600- och 1700-talets Sverige*. En forskningsansats, *HT* (Stockholm) 1984, s. 294–297.

hade någon särskilt klar uppfattning om hur barnalstring gick till. Längre antog man att sädesvätskan var den substans som så gott som ensam för sig kunde ge upphov till barn.¹⁴ Först under senare hälften av 1600-talet, då man hade lyckats konstruera bättre mikroskop, lyckades man också göra närmare iakttagelser både av kvinnans ägg och mannens sädesceller. Detta ledde i sin tur till en långvarig vetenskaplig debatt om det var ägget eller sädescellen som innehöll en fullständig modell av föräldern och vilken funktion den andra substansen då hade. Tvisten bilades först år 1854 då man observerade fusionen mellan spermie och ägg hos groda.¹⁵

Sannolikt är alltså att man då 1734 års lag stiftades fullt och fast trodde på risken för "oönskad graviditet" genom tidelag. Det stränga straffet för brottet, och särskilt då bestämmelsen att både människan och djuret skulle avrättas och brännas på bål, kan förklaras med den rädsla man hyste för att könsumgänget hade gett upphov till en avkomma som varken var människa eller djur.¹⁶

Vanföreställningen om möjligheten att tidelag kunde ge upphov till önskade foster var så stark att den också påverkade tolkningen och tillämpningen av straffbestämmelsen sedan den biologiska forskningen definitivt hade vederlagt möjligheten av sådana foster. Den strängare bestraffningen av "fullbordat tidelag" (tidelag som lett till ejakulation) är en självfallen konsekvens av vanföreställningen. En konsekvens av denna var också att högsta domstolen i Tyskland ännu på 1900-talet tolkade den tyska strafflagens tidelagsbestämmelser så

¹⁴ Denna uppfattning hade formulerats av Aristoteles och var den förhärskande ännu under medeltiden. Tannahill, s. 341–344.

¹⁵ Tannahill, s. 345–346.

¹⁶ Också Jaakko Forsman har antagit att detta var en orsak till att också djuret skulle dödas och brännas. Han antar dock att en annan orsak till bestämmelsen var att man genom att döda djuret ville undanskaffa det objekt som annars på ett olämpligt sätt skulle påminna om brottet och därigenom väcka fortsatt anstöt. Jaakko Forsman, *Anteckningar enligt professor Jaakko Forsman föreläsningar öfver de särskilda brotten enligt strafflagen af den 19 december 1889. Med tillstånd af föreläsaren, men utan hans medvärkan utgifna af L. Aspegren. Andra afdelningen. Brotten mot det medborgerliga samhällets rättsgebit*. Helsingfors 1899, s. 667. Nehrman har endast anfört den sistnämnda grunden som skäl för djurets dödande. David Nehrman, *Inledning til Then Swenska Jurisprudentiam Criminales, efter Sweriges Rikes Lag och Stadgar*, Lund 1756, s. 14–15 och 436–437.

att en straffbar handling endast förelåg om människans och djurets könsorgan hade förenats.¹⁷ Också i Finland levde vanföreställningen kvar på detta sätt ända tills tidelag slutligen avkriminaliserades år 1970. Straffbart tidelag förelåg bara om parterna var av olika kön och om deras könsorgan förenats.¹⁸

Denna vanföreställning kan också vara en möjlig förklaring till att 1734 års lag belade tidelag med strängt straff men inte explicit kriminaliserade homosexualitet. Lagen byggde ju trots allt överlag på en rätt pragmatisk uppfattning om sexualiteten i samhället. De sexuella handlingar som belades med straff var sådana som kunde ge upphov till avkomma av föräldrar som ej levde och ej heller kunde förenas i äktenskap. Bedömt med dessa kriterier var homosexualitet en oskyldig och tidelag en mycket farlig handling. Könsumgänge mellan två personer av samma kön kunde ju inte leda till graviditet, medan umgänge mellan människa och djur antogs kunna det och därtill leda till avkomma, vars rätta natur var omöjlig att bestämma.

Trots att denna förklaring är rationell behöver den inte vara riktig. Det är svårt att förstå varför man skulle ha valt en sådan "rationell" lösning just i 1734 års lag, när man inte gjort det i andra lagar. Homosexuella handlingar är trots allt sådana som varit belagda med straff både i lagar som är äldre och yngre än 1734 års missgärningsbalk.

I det svenska riket hade det med säkerhet före införandet av 1734 års lag varit möjligt att bestraffa homosexuella handlingar, åtminstone då de handlande var män.¹⁹ Bestrafningen kunde härvid direkt grundas på de bibelställen som fördömde "sodomiternas styggelse" (t.ex. Tredje Mose boken 18:22 och 20:13). Kung Karl IX hade ju, då han

¹⁷ Halle, s. 60. Det ansågs t.ex. inte vara straffbart att en kvinna lät ett djur slicka hennes könsorgan.

¹⁸ Brynolf Honkasalo, *Suomen rikosoikeus. Erityinen osa II*, Helsinki 1960, s. 72. "Sekaantumisella, kuten nimikin sanoo, käsitetään miehen ja naaraseläimen tahi laisen ja koiraseläimen siitinelinien yhtymistä sukupuolivietin tyydyttämiseksi."

¹⁹ Det är oklart om man ansåg att också kvinnor kunde begär straffbara lesbiska handlingar. De bibelställen som åberopades gällde bokstavligen tolkade bara män. Se också Richard Gatzweiler, *Das dritte Geschlecht. Um die Strafbarkeit der Homosexualität*. Köln 1951, s. 4-5.

1608 stadfäste kung Kristoffers landslag, samtidigt bestämt att "Gudz Lagh, som i then helige Skrift är författat" skulle vara införd som gällande rätt ifråga grövre brott.²⁰

"Den sodomitiska synden" var därtill straffbelagd både i Karl XI:s krigsartiklar av år 1683 och i sjöartiklarna av år 1685. I bägge dessa ingick en artikel som stadgade dödsstraff både för tidelag och för "annan sodomitisk synd".²¹ Homosexuella handlingar hade också straffbelagts i sådana främmande lagar som med säkerhet hade en betydelse för rättsuppfattningen i Sverige. I Karls V:s lagbok ("Carolina") av år 1532 ingick en bestämmelse (art. 116) som stadgade dödsstraff för tidelag och homosexuell otukt (också lesbisk).²² En motsvarande bestämmelse ingick även i den gemensamma strafflagen för de tyska arvfurstendömena som ingick i Theresiana (1768) samt i den allmänna preussiska landslagen (1794).²³

Denna jämförelse med den rätt som gällde innan 1734 års lag kom till samt med inflytelserik utländsk rätt vid denna tid, gör det rätt svårt att tro att man verkligen avsett att homosexuella handlingar inte skulle vara straffbara. Var det då möjligt att man helt enkelt utgick från att bestraffning av homosexuell otukt var möjlig också utan ett stadgande som explicit nämnde detta brott?

De publicerade förarbetena till 1734 års lag innehåller ej någon anteckning om att man övervägt att i MB också inta en bestämmelse om homosexuell otukt.²⁴ Det naturliga sammanhanget för en sådan bestämmelse hade varit kapitlet om tidelag, men de fyra utarbetade

²⁰ Stadsfästelse på Landz-Lagen. Stockholm den 20 December. Anno 1608.

²¹ Kongl. May:tz förnyade Siö:articular 2.5.1685. Tit. XLI ("Om Wäldtäckt, Horeri, Lägersmähl, Twegiftning och Tidelag") art. 253, samt Krigz-Artiklar som af then Stormächtige Konung och Herre, Herr Carl then XI Sweriges, Giötes och Wendes Konung u. Åhr 1683. förnyade och stadgade äre. Tit. XVI. ("Om Wäldtächt, Lägersmål, Horeri och Sodomitisk Synd") art. 98.

²² "So ein Mensch mit einem Viehe, Mann mit Mann, Weib mit Weib vnkeusch treibet, die haben das Leben verwircket, vnd man soll sie, der gemeinen Gewohnheit nach, mit dem Feuer von Leben zum Todte richten."

²³ Theresiana art. 74 och Allgemeine Preußische Landrecht § 1069.

²⁴ Wilhelm Sjögren, *Föarbetena till Sveriges Riks lag 1686–1736, IV Lagkommissionens förslag 1686–1697*, Uppsala 1902, *V Lagkommissionens förslag 1698–1718*, Uppsala 1903, *VI Lagkommissionens förslag 1719–1734*, Uppsala 1904.

förslagen (1696, 1713, 1723 och 1729) begränsar alla brottsbeskrivningen till att endast gälla umgänge med djur.²⁵

Något helt säkert bevis för att detta eller något annat närliggande lagrum vid behov kunde utsträckas till att också omfatta homosexuell otukt ger dock inte straffbudets formulering som sådan. Den straffrättsliga legalitetsprincipen, som förbjuder bestraffning utan klart stöd av lag, hade ännu inte slagit igenom i det svenska riket då 1734 års lag tillkom.²⁶ Om det rättspolitiska behovet befanns vara tillräckligt starkt kunde domstolarna således bestraffa gärningar också då bestraffningen förutsatte en rätt långtgående analogitolkning av något existerande straffbud. Då tidelag och homosexuell otukt bägge vara s.k. sodomitiska synder och då det fanns ett straffbud som utsatte straff för tidelag, hade det knappast mött oöverstigliga hinder för en domstol att genom analogitolkning utsträcka bestämmelsen till att också omfatta homosexuell otukt.²⁷

En passus i kung Fredrik I:s stadfästelse av 1734 års lag anger dock att det verkligen var en övervägd åtgärd att homosexuell otukt inte straffbelades i Missgärningsbalken. I sex punkter i stadfästelsen anges vissa karaktäristiska drag för den nya lagen. I den femte av dessa konstateras "At någre besynnerlige mål, som sällan förefalla, äro efter noga öfvervägande utelemnade".

Att dessa "besynnerliga mål" var just sådana som gällde homosexuell otukt framgår ur det "förslag till allmän criminallag" som utarbetades sedan arbetet på en revision av 1734 års missgärningsbalk inletts efter statsvälningen år 1809. I förslaget ingick en bestämmelse (20 Kap. 9 §) som kriminaliserade all otukt "som mot naturen är". Denna bestämmelse motiverades med att man funnit det vara befogat att utvidga kriminaliseringen från det som gällde i 1734 års Missgärningsbalk till att också omfatta "onaturliga" otuktsbrott "då det sker emellan personer":

²⁵ Sjögren IV, s. 396, V, s. 298 och VI, s. 330.

²⁶ Dan Frände, *Den straffrättsliga legalitetsprincipen*, Ekenäs 1989, s. 18–19 och 83–88.

²⁷ Att lagrummen kunde tolkas mycket fritt visar ett fall från 1500-talet i Frankrike där en viss Joan Alardus i Paris blev bränd på bålet för att han sammanlevt med en skön judisk kvinna. Enligt Bonifacius Vitalinus var det "völlig gleichgültig, ob ein Christ mit einem Hunden oder einem Juden abgab." *Quanter*, s. 289.

I lagen hafwa, såsom i femte punkten af Kongl. stadfästelsen derå anmärkes, några besynnerliga mål, som sällan förefalla, blifwit, efter noga öfwerwägande, utelemnade. Med deBa mål menas twifwlsutan de brott, som i en del lagar haft benämningen af stumma eller onaturliga synder. Likwäl upptages i 10 Kap. M.B. ett sådant, eller tidelagsbrottet. Men ehuru mycken afsky detta emot naturen stridande brott än må wäcka, är det dock till sina följder för samhället mindre wådligt, än andra onaturliga sätt, hwarpå otuktsbrott utöfwat, då det sker emellan personer. Till bevarande af sedernas helgd, hafwa alla senare lagstiftningar funnit sig föranlätne att belägga slika gerningar med straff, och de hafwa ej ansetts så främmande, att Committeen trott sig kunna undgå, att i lagförslaget införa en allmän straffbestämmelse, som innefattar ej allenast tidelag, utan äfwen annan emot naturen stridande otukt.²⁸

Klart är alltså att homosexualitet inte var straffbelagt enligt MB i 1734 års lag medan tidelag var det. Denna skillnad i inställningen till dessa två "sodomitiska synder" kom också till uttryck i andra sammanhang. Medan flera åtgärder under 1700-talet vidtogs för att hårt bekämpa tidelag var homosexuella handlingar inte särskilt strikt kontrollerade.

Den stränga kontrollen av tidelag hade redan inletts under senare hälften av 1600-talet. Detta kan förklaras av att tidelag allmänt ansågs vara en form av "djävulskap" och att brottet därför kom att sammankopplas med den jakt på trollpackor och häxor som kulminerade just vid denna tid.²⁹ Vid denna tid blev det också betydligt vanligare än tidigare att tidelagsbrott åtalades och behandlades vid domstolarna, vilket i sin tur ledde till ett ökat antal avrättningar just för detta brott. Jan Eric Almqvist har i en studie om tidelagsbrottet antagit att detta i sin tur ledde till en allmän upphetsning som innebar både att flera människor än tidigare förleddes till att försöka sig på tidelag och att benägenheten att ange människor för detta brott starkt ökade. Det behövdes bara att en dräng gjorde ett besök i ladugården på en något ovanligare tid för att han skulle bli misstänkt för att bedriva tidelag med kreaturen.³⁰

²⁸ *Förslag till Allmän Criminallag*, Stockholm 1932.

²⁹ Almqvist, s. 31–32. Även Bengt Ankarloo & Gustav Henningsen, *Häxornas Europa 1400–1700*, Rättshistoriska studier, Trettonde bandet, Lund 1987, s. 248–291, och Liliequist, s. 289–292.

³⁰ Almqvist, s. 31 och Liliequist, s. 306.

Den ökade tidelagsbrottsligheten försökte man stävja genom fortsatt skarp kontroll och stränga straff. I detta var bestämmelserna i 1734 års lag ett led. Tillgängliga uppgifter om tidelagsbrottens vanlighet under hela 1700-talet visar att resultatet av denna avskräckningspolitik inte var särskilt gott. J a a k k o F o r s m a n har beskrivit situationen på följande sätt:

Under det förra seklet, efter det 1734 års lag utkom, synes tidelagsbrottet på ett fruktansvärt sätt hafva spritt sig. Med lagens hela stränghet sökte man stäfja brottet. En betydande del av de dödsdomar, hvilka under de första årtiondena efter 1734 års lags tillkomst exekverades, gällde just tidelag. Det stränga straffet som man försökte på allt sätt skärpa, förmådde icke afskräcka från ogärningens begående.³¹

Insikten om att de stränga straffen inte ensam lyckades avhålla människor från att begå tidelag föranledde att man även tydde sig till andra preventiva åtgärder. Dels försökte man nu förhindra en spridning av själva idén att begå tidelag. Rättegången i tidelagsmål skulle i allmänhet ej vara offentliga.³² Också själva domen skulle uppläsas för den brottslige bakom lyckta dörrar, varefter rannsakingen ofördröjligen skulle underställas hovrättens prövning. När den dömde avrättades skulle man, i motsats till vad som annars var vanligt, även avstå från att uppläsa dödsdomen. Den som hade inseende över exekutionen skulle bara avkunna för vilken gärning brottslingen skulle bli avrättad.³³

Det farliga i att informera om tidelag påtalades också av David Nehrman som anförde: "Och som människans onda böjelser varda lätteligen retade, til alla möjliga afvägar, ifrån dygd och ärbarhet, när the få therom kunskap; förfarenheten i andra Riken jeväl vitnat, at oförsichtige undersökningar om stygga, ther förut nästan obekanta, ogierningar, gifvit anledning til at the tagit öfverhanden."³⁴

Nehrmans varning var till sitt budskap samma som redan intagits i kyrkolagen av år 1686 (Cap. 2 § 2). I denna ålades prästerna att i sina predikningar icke namnge och beteckna någa "stumme, och hos

³¹ Forsman, s. 668, också Liliequist, s. 293.

³² Kgl. Br. af den 12 juli 1750.

³³ Forsman, s. 669.

³⁴ Nehrman, s. 433.

oss i gemen obekante synder, widskepelser och missbruk, hwilkas omrörande mera länder til förargelse än förbättring”.

Man försökte också förebygga tidelag genom att förhindra att pojkar och unga män länge vistades ensamma ute på betesmarkerna med djur. Förbud att använda vallpojkar och påbud att så vitt möjligt alltid använda kvinnor i valltjänst utfärdades i flera kungliga brev under 1700-talets första hälft.³⁵ Ett förbud (kompletterat med straffhot på 10 daler för brott mot stadgandet) att använda gossar till vallhjon intogs också i Byggningsbalken (Cap. 11 § 2) i 1734 års lag.³⁶ Detta stadgande kompletterades 1769 med ett kungligt brev vari landshövdingarna ålades emot föreskrifterna i BB nyttjade pojkar till vallgång, vartill istället kvinnfolk eller gift manbart folk borde brukas.³⁷

Småningom upphörde man dock att avrätta människor för tidelag. Det är inte sannolikt att någon dödsdom för tidelag verkställs i Finland efter år 1766.³⁸ Den mildare inställningen till tidelag som småningom fick större spridning, kom till uttryck bl.a. i att Gustav III i propositionen till 1778 års riksdag föreslog att tidelag skulle vara ett av de brott för vilka dödsstraffet skulle avskaffas. Detta förslag godkändes dock inte och dödsstraffet för tidelag bibehölls i lagen (trots att utdömda straff ej längre verkställdes) i Finland ända tills 1889 års strafflag trädde ikraft.³⁹ I Sverige avskaffades dödsstraffet för tidelag genom Sveriges nya strafflag 1864 (SL 18:10) varvid det strängaste straffet fastställdes till två års straffarbete.

I 1889 års strafflag bestraffades tidelag enligt samma lagrum som otukt mellan personer av samma kön (SL 20:12). Också straffet för bägge dessa former av ”naturvidrig otukt” var detsamma, högst två år fängelse.

Under 1900-talet har tidelagsmålen inte varit lika vanliga som målen beträffande vissa andra sedlighetsbrott, men inte heller helt ovanliga. Enligt domstolsstatistiken dömdes mellan åren 1895 och 1970 årligen

³⁵ Almqvist, s. 32–33.

³⁶ Stadgandet är ett av dem som fortfarande formellt är i kraft i Finland!

³⁷ Kungl. brev 10 November 1769.

³⁸ Forsman, s. 670.

³⁹ *Ibidem*, s. 670.

mellan en handfull och några dussin personer för tidelag. Den publicerade brottsstatistiken i Finland är visserligen inte tillräckligt heltäckande för att möjliggöra en fullständig sammanställning av uppgifter om antalet personer som åtalats och dömts för detta brott. Mellan åren 1895 och 1924 åtalades 297 personer för tidelag eller homosexuell otukt. 54 av dessa kunde inte (på grund av bristande bevisning) fällas för brottet. Mellan åren 1925 och 1932 åtalades 190 personer för tidelag (av dessa kunde 37 inte bli fällda för brottet). Mellan åren 1938 och 1954 åtalades 477 personer (av dessa kunde 55 ej fällas) medan 416 personer åtalades mellan åren 1957 och 1970 (77 av dessa kunde ej fällas till straff).⁴⁰

Enligt statistiken var tidelag ett typiskt brott där gärningspersonen var man och gärningsorten låg på landet. Av de personer som åtalades mellan åren 1895 och 1934 (sammanlagt 487 personer) åtalades bara 33 vid rådstuvurätt. Under 1900-talet åtalades bara 5 kvinnor för tidelag, och av dessa frikändes den åtalade i tre fall. Tidelag var m.a.o. ett typiskt mansbrott och därtill uppenbarligen ett brott där de dömda och ertappade ofta var socialt utslagna och psykiskt svagt utvecklade. De som dömdes var sådana personer som inte vågat försöka eller som inte haft någon framgång i sina försök att etablera sexuell kontakt med människor. Rättshandlingarna om tidelag är ofta berättelser om ömkliga försök.⁴¹

⁴⁰ Dessa uppgifter kan jämföras med uppgifter från Österrike, där man innan tidelagsbrottet dekriminaliserades gjorde en omfattande kriminologisk undersökning av dess förekomst. Mellan åren 1923–1937 dömdes sammanlagt 750 män och 11 kvinnor för tidelag och mellan åren 1951–1965 692 män och 4 kvinnor. Många av de dömda var psykiskt störda. Roland Grassberger, *Die Unzucht mit Tieren*, Kriminologische Abhandlungen. Neue Folge 8, Wien, New York 1968, s. 3–6. Se också Hans von Hentig, *Soziologie de zoophilen Neigung*, Stuttgart 1962.

⁴¹ Ett typiskt exempel på detta är det enda fall som enligt mina iakttagelser bedömts vara tillräckligt viktigt för att intas i högsta domstolens årsbok. Målet som av HD avgjordes år 1922 gällde en viss lösdrivare, K. Enligt polisförhørsprotokollet hade han, som i handlingarna betecknas som mycket klen till förståndet, på natten tagit sig in i en främmande ladugård där det fanns en ko. Genom att ställa sig med ena foten på gödselluckan och med armarna omfamna kon hade K försökt ställa sig i position för att, som han erkände, bestiga kon. Han hann inte fullfölja sin avsikt innan han blev avbruten av gårdens hustru som på morgonnatten hade haft ärende ut på gården. Hon hade hört ovanliga ljud från ladugården och gått för att undersöka dem.

K ställdes till ansvar och vid häradsrätten (Idensalmi HR 3.11.1919) dömdes han för

Tidelag avkriminaliserades genom en ändring år 1971 av strafflagens kapitel om sedlighetsbrott (förf. 15.1.1971/16). Avkriminaliseringen föreslogs av regeringen i en proposition till riksdagen år 1970 (RP 1970:52) och detta förslag mötte mycket lite motstånd. Helt utan motstånd antogs dock inte förslaget. I en konkurrerande lagmotion föreslogs under riksdagsbehandlingen att bl.a. ett särskilt stadgande om sodomi skall bibehållas i strafflagen.⁴² Detta motiverades med att en avkriminalisering av tidelag skulle innebära att man nedskrotar medborgarnas traditionella och ärbara uppfattningar om vad som i dessa frågor är rätt. En ytterligare motivering framfördes: om tidelag lämnas obestraftat kan detta leda till att exempelvis unga och druckna personer vill pröva på tidelag, och vid sådana förhållanden kan detta för många bli en varaktig ovana. Dessa motiveringar lyckades ej övertyga mer än några få av riksdagens ledamöter och tidelag blev straffritt.⁴³

Inställningen till den andra "sodomitiska synden", homosexuell otukt var också under 1800-talet en annan än inställningen till tidelag. Medan lagstiftningen om och kontrollen av tidelag blev lindrigare skärptes (möjligen på grund av influens från strafflagarna i de större europeiska länderna, där homosexualitet redan tidigare hade varit strängt bestraffat)⁴⁴ kontrollen av homosexualitet. I Sverige kriminaliserades homosexualitet i den nya strafflagen år 1864 (SL 18:10). Bestämmelsen gjorde inte någon skillnad mellan manlig homosexualitet och lesbisk.

I förarbetena till 1889 års strafflag i Finland utgick man länge från att endast homosexuella handlingar mellan män skulle kriminaliseras. I 1875 års strafflagsförslag motiverades detta endast med konstate-

försök till tidelag till sex månader fängelse. Sedan han överklagat domen nedsatte Viborgs hovrätt (8.3.1920) straffet till tre månader fängelse och förordnade samtidigt att domen skulle vara villkorlig. Denna dom fann också högsta domstolen vara riktig.

⁴² Lagutskottets betänkande 1970:11, s. 1 och s. 10-11.

⁴³ *Eduskunnan pöytäkirjat* 1970 III, s. 2141. I den avgörande omröstningen röstade 26 ledamöter för en fortsatt kriminalisering och 138 för en avkriminalisering (33 frånvarande).

⁴⁴ I t.ex. England och Frankrike var dödsstraff utsatt för homosexualitet. I Frankrike ersattes detta straff med stränga frihetsstraff år 1830, medan motsvarande förändring genomfördes i England först år 1861.

randet, att "straff äfven upptagits för pederasti och försök dertill".⁴⁵ Förslaget kvarstod med vissa språkliga förändringar i 1884 års lagförslag. Ännu i propositionen till strafflag begränsades straffbudet till homosexuella handlingar mellan män.⁴⁶ Strafflagsutskottet utvidgade dock kriminaliseringen till att omfatta också lesbiska handlingar. Några särskilda motiveringar för denna utvidgning gav utskottet ej.⁴⁷

Straffbudet gällande homosexualitet kvarstod i denna form till den ändring av strafflagen som genomfördes år 1970. Efter en ofta mycket hetsig debatt i riksdagen avkriminaliserades homosexualitet mellan fullvuxna. I lagen bibehölls dock en bestämmelse som kriminaliserar det att någon offentligen uppmanar annan till otukt med person av samma kön. Denna straffbestämmelse är fortfarande gällande.

⁴⁵ *Underdåniga förslag till Strafflag för Storfurstendömet Finland, Förordning om verkställighet af straff och Förordning om införande af ny strafflag för Storfurstendömet Finland, jemte motiver till dessa förslag. Utarbetade af en tillförordnade komité. Helsingfors 1875.*

⁴⁶ Hans Kejslerliga Majestäts nådiga proposition till Finlands Stränder om antagande af 1:0 allmän strafflag för Storfurstendömet Finland, 2:0 förordning om verkställighet af straff samt 3:0 förordning om införande af strafflagen och hvad i afseende derå skall iakttagas.

⁴⁷ Strafflagsutskottets betänkande N:o 1 anledning af Hans Kejslerliga Majestäts Nådiga proposition till Finlands Ständer om antagande af 1:0 allmän strafflag för Storfurstendömet Finland 2:0 förordning om verkställighet af straff samt 3:0 förordning om införande af strafflagen och hvad i afseende derå skall iakttagas. Det fanns förmodligen två skäl till att lesbiska handlingar inte kriminaliserades: det äldre hade att göra med uppfattningen om sädesvätskans gudomliga ursprung och det brott mot Gud som skedde om vätskan missbrukades. Detta var orsaken till att också (manlig) onani och samlag mellan man och kvinna "wider die Ordnung der Natur" ansågs vara en synd och ibland t.o.m. kriminaliserades (onaturliga samlag mellan man och kvinna kriminaliserades t.ex. i Theresiana art. 74). *Quanter*, s. 292–293. Den andra orsaken var att man helt enkelt inte ville inse att lesbiska handlingar kunde förekomma.